
RECENZJE

**Jan Ciecuch, *Kształtowanie się systemu wartości
od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*,
Wydawnictwo Liberi Libri, Warszawa 2013, 359 s.**

Kształtowanie się systemu wartości jest niezwykle istotną kwestią w procesie wychowania dzieci i młodzieży, a także, a może przede wszystkim, nie pozostaje bez znaczenia dla stwarzania im warunków do rozwoju. Jak się bowiem okazuje, wypracowanie właściwej i stałej hierarchii wartości wpływa na to, że człowiek wieździe świadowe życie, podejmuje odpowiedzialne decyzje, dokonuje odpowiednich wyborów oraz przejawia określone zachowania. Wychowanie staje się zatem procesem przygotowania dzieci i młodzieży do pełnienia określonych ról społecznych oraz kształtowaniem świadomości i postaw prospołecznych według obowiązujących wartości kulturowych i norm etycznych.

Pojęcie wartości jest obecne w wielu dyscyplinach naukowych. Posługują się nim przedstawiciele psychologii, socjologii, filozofii, pedagogiki, teologii, ekonomii i pewnie sporej liczby innych dziedzin, mniej lub bardziej spokrewnionych z tu wymienionymi. Co więcej, okazuje się, że na gruncie każdej z tych dyscyplin może istnieć wiele ujęć i rozumień tego pojęcia. Przedstawię kilka teorii wartości, które są obecne w psychologii. Wydana w 2013 r. książka *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości* autorstwa Jana Ciecucha jest dziełem z zakresu tej właśnie nauki. Autor rezygnuje w niej ze strategii encyklopedycznej, to znaczy nie podaje różnych ujęć wartości, tylko koncentruje się na jednej teorii, ale z uwzględnieniem odmiennych jej aspektów. Jest to teoria wartości Shaloma Schwartza, która bez wątpienia jest jednym z ważniejszych ujęć z punktu widzenia dzisiejszej psychologii, według którego

„wartości definiowane są (...) jako poznawcza reprezentacja (zwykle przekonanie) motywacyjnego, godnego pożądanego, ponadsytuacyjnego celu. Kluczową tezą teorii jest twierdzenie dotyczące struktury wartości, które sformułować można w następujący sposób: struktura ludzkich wartości jest w kształcie uniwersalnego, motywacyjnego, kołowego kontinuum” (Cieciuch 2013: 315). Poza obszernym zaprezentowaniem teorii Schwartza w swojej książce autor omówił jedynie dwie inne koncepcje: teorię Gordona Allporta i teorię Milтона Rokeacha. Poświęcił miejsce tym badaczom przede wszystkim dlatego, że uznawani są oni za prekursorów Schwartza. Biorąc jednak pod uwagę to, że zagadnienie wartości jest bardzo istotnym problemem w psychologii (i jak już wcześniej wspomniano również w innych dyscyplinach naukowych), co potwierdza teza, że kształtowanie się systemu wartości odgrywa ogromną rolę w rozwoju młodego człowieka i w jego wychowaniu, należałoby się zastanowić, czy autor nie powinien najpierw w swojej książce dokonać przeglądu wszystkich znaczeń oraz możliwych sposobów, w jakich można postrzegać pojęcie wartości, a dopiero potem skupić się na teorii, która stanowi podstawę jego badań.

Cieciuch świadomie skoncentrował się tylko i wyłącznie na teorii wartości Schwartza, mając bowiem na uwadze, że ujęcie to jest dzisiaj osadzane przede wszystkim w obszarze psychologii międzykulturowej, chciał doprowadzić do ukazania ważności tej teorii także dla innych dziedzin tej nauki, a w szczególności dla psychologii osobowości i psychologii rozwoju człowieka. Nie bez znaczenia jest również to, że Cieciuch wspólnie ze Schwartzem przeprowadził wiele badań naukowych dotyczących kwestii wartości. W tym miejscu warto powiedzieć kilka słów o autorze *Kształtowania się systemu wartości...* oraz o jego zainteresowaniach naukowych. Przygodę z psychologią rozpoczął po studiach polonistycznych oraz filozoficznych. W roku 2006 na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego uzyskał tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie psychologii na podstawie dysertacji: *Relacje między systemami wartości a przekonaniem światopoglądowymi w okresie dorastania (ujęcie rozwojowe)*. Jak się zatem okazuje, zagadnienie wartości jest obecne w kręgu zainteresowań naukowych autora od dawna. Ponadto zajmuje się on szeroko rozumianą osobowością i jej rozwojem, również w kontekście społecznym i międzykulturowym. Jest autorem wielu odkryć nie tylko w tej dziedzinie, ale również w tym, co dotyczy tożsamości i wartości. Warto omówić i zaprezentować wykryte zależności w zakresie ostatniego pojęcia. Otóż badania, które przeprowadził we współpracy z Shalome Schwartzem, Eldadem Davidovem, Michelelem Vecchione oraz innymi współpracownikami wykazały, że struktura wartości przyjmuje postać kołowego motywacyjnego kontinuum. Kolejne badania, przeprowadzone we współpracy z Anną

Döring, Shalomem Schwartzem, Julie Lee i innymi, wykazały, że struktura kołowa wartości wykształca się w dzieciństwie i jest względnie stabilna. Natomiast preferencje wartości rozwijają się zgodnie z implikacjami modelu kołowego. W modelu kołowym każdy z pięciu podstawowych, wielkich czynników osobowości (ekstrawersja, ugodowość, sumiennosc, stabilność emocjonalna, intelekt) ma dziewięć dwubiegunowych aspektów: jeden rdzenny oraz osiem mieszanych. Zakłada się, że z każdego połączenia dwóch czynników osobowości powstaje koło. W modelu kołowym jest zatem dziesięć kół. W przeciwieństwie do wartości przeciwległych wartości podobne znajdują się blisko siebie i mogą być realizowane w jednym akcie działania. Natomiast to, co je różnicuje, to właśnie motywacja, która leży u ich podłoża. Wartości zatem to poznawcze reprezentacje motywacyjnych celów. Ponadto preferencje wartości są predyktorem wielu zmiennych, co potwierdzają kolejne badania przeprowadzone we współpracy z Shalomem Schwartzem, Michele Vecchione i innymi. Autor uzasadnił również tezę, że wartości są uzupełnieniem pierwszego poziomu opisu cech osobowości o aspekt dynamiczny. Wszystkie powyższe dokonania zostały zaprezentowane w wielu publikacjach, m. in. w omawianej tu książce.

Monografia ta została uznana w 2014 r. za najlepszą książkę psychologiczną wydaną w 2013 roku. Autor otrzymał nagrodę Teofrasta, ustanowioną i przyznaną przez redakcję magazynu „Charaktery”. Z tej okazji ks. prof. Adam Szostek, filozof etyk, w laudacji zwrócił uwagę na fakt, że jest to dzieło analityczne, które w sposób nowatorski nawiązuje do tradycyjnego, sięgającego starożytności, problemu swoistego napięcia między rozumem a wolą w człowieku. Napięcie, które jest niezmiernie ważne w procesie kształtowania się systemu wartości oraz osobowości, a daje o sobie znać przede wszystkim w sferze emocjonalnej.

To właśnie podkreśla Ciecuch w swojej książce, prezentując czytelnikom autorską interpretację teorii Shaloma Schwartz. Omawiając ją, podkreśla, że Schwartz koncentruje się na powiązaniu wartości z emocjami. Okazuje się bowiem, że przekonania dotyczące wartości nie są obiektywne ani neutralne. Wywołują one pozytywne albo negatywne emocje, zwłaszcza wtedy, kiedy są aktywizowane. Przykład wartości, który doskonale to obrazuje, a na który powołuje się Ciecuch, to niezależność. Człowiek nie traktuje obojętnie sytuacji, w której jest ona zagrożona. Przeciwnie, odczuwa zdenerwowanie i napięcie, gdy nie może jej zachować, natomiast radość, kiedy może ją wyrazić. Autor książki podkreśla wielokrotnie, że Schwartz charakteryzuje wartości jako przekonania czy reprezentacje poznawcze powiązane z emocjami. Wzmacnia to dodatkowo ich energetyczny oraz motywacyjny charakter. „W ujęciu Schwartz wartości są zatem konstruktem psychologicznym, wiążącym aspekt energetyczny (emocje

i motywacje) z poznawczym. W ten sposób postulaty Allporta (Allport, Vernon 1931) i Rokeacha (1973) o wartościach jako centralnym konstrukcie w opisie osobowości człowieka zostały zrealizowane w ujęciu Schwartza (1992; Schwartz i in. 2012)” (Cieciuch 2013: 52).

Cieciuch jednak nie tylko prezentuje teorię Schwartza, jej fundamenty oraz argumenty, które ją potwierdzają. Częściowo omawia także wyniki, już wcześniej opublikowanych, własnych badań, przeprowadzonych wspólnie ze Schwartzem oraz będących podstawą nowych badań, których wyniki również prezentuje w tej książce. Monografia ta staje się zatem zwieńczeniem serii wielu badań naukowych. Badania, których wyniki zostały już opublikowane, są jednocześnie teoretycznymi podstawami do nowych eksploracji.

Strona edytorska *Kształtowania się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości* nasuwa parę uwag krytycznych. Książka napisana jest dość trudnym językiem. Niemniej jej treść pobudza do myślenia. Niektóre fragmenty należy przeczytać powtórnie, by dobrze przyswoić sobie nową wiedzę. Układ książki jest logiczny, przejrzysty i jednolity i znajduje swoje odzwierciedlenie w spisie treści. Warto zwrócić uwagę na równomierny podział materiału w poszczególnych rozdziałach. Rozdziały i podrozdziały są podzielone na co najmniej dwie części, co jest jak najbardziej wskazane i zalecane. Niedopuszczalny jest bowiem wewnętrzny podział materiału (rozdziałów, podrozdziałów) właśnie na mniej niż dwie części. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że autor utrzymał jednolitość wewnątrz książki (jednolitość stosowanych oznaczeń, wyliczeń, opisów ilustracji, tabel, podsumowań, dodatków i uzupełnień, wykazów literatury itd., a także przemyślany dobór ilustracji oraz tabel ze szczególnym zwróceniem uwagi na logiczne powiązanie tytułów tabel i ilustracji z ich treścią). Należy jednak podkreślić to, że ilustracje są zbyt schematyczne i proste, przez co stają się infantylnie w odbiorze. Autor natomiast pozytywnie zaskakuje, umieszczając w książce dwa rodzaje spisu treści: skrócony i szczegółowy. Warto zaznaczyć, że są one bardzo czytelne i przejrzyste skonstruowane. Z kolei materiał ilustrujący wyniki badań – schematy, wykresy, tabele, tablice i zestawienia – jest dość obszerny, dobrze wyeksponowany i uzasadniony. Pewną wadą jest jednak zastosowanie drobnej czcionki i pojedynczej interlinii w tabelach, co sprawia wrażenie zbytniego zagęszczenia druku i utrudnia recepcję treści. Dodatkowo liczba danych w nich zawartych powoduje, że stają się niestety mało czytelne. Zauważam, że sposób organizacji i przeprowadzenia opisanych w książce badań potwierdza doskonale kompetencje metodologiczne autora. Warto też wspomnieć, że książka została wydana na zasadzie Creative Commons. Rezygnując

z tantem, autor udostępnił ją zainteresowanym, którzy nieodpłatnie mogą ją pobrać z Internetu na swoje komputery czy urządzenia przenośne.

Podsumowując *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości* to książka, która spełnia wysokie wymagania stawiane tego typu publikacjom. Konsekwentnie realizowany jest zamysł, o którym zresztą pisze sam Ciecuch we wprowadzeniu: podanie możliwie aktualnej wiedzy w sposób systematyczny, wyczerpujący, zintegrowany i atrakcyjny. Autor rozpoczął pracę, prezentując teorie prekursorów, a następnie autorską interpretację teorii Schwartz'a jako tę, która objaśnia różne aspekty psychologicznej rzeczywistości i stanowi syntezę propozycji dwóch poprzednich, by wreszcie zakończyć na prezentacji wyników nowych badań własnych. Na podkreślenie zasługuje fakt, że są one pierwszymi, tak szeroko zakrojonymi badaniami kształtowania się systemu wartości w okresie dzieciństwa, dorastania i wczesnej dorosłości. Uzyskane wyniki są spójne i stanowią fragment w miarę pewnej i, co ważne, dobrze uzasadnionej wiedzy. Niewątpliwie są bardzo przydatne nie tylko w psychologii, ale również w innych dyscyplinach naukowych, np. w pedagogice.

Zaprezentowane w książce wyniki badań, wskazujące na nowe, istotne zależności w rozwoju wartości, pokazują, że problematyka kształtowania się systemu wartości dzieci i młodzieży, wcale nie należąca do nowych, jest tą, w której ciągle jest coś do odkrycia. Spojrzenie autora na wartości i rozumienie ich motywacyjnej roli stanowi swego rodzaju przełom. Jakże cenny, kiedy niejednokrotnie, zwłaszcza w przypadku młodych ludzi, mamy dziś do czynienia z kierowaniem się w swoim postępowaniu antywartościami albo z szybkim i łatwym przyswajaniem sobie „modnych” wartości i zachowań. Współczesny świat, w którym jest zauważalnych wiele bardzo odmiennych światopoglądów i idei stawia wyzwanie, by wypracowanie spójnej wewnętrznie i trwałej hierarchii wartości stało się jedną z najbardziej istotnych kwestii w procesie wychowania dzieci i młodzieży.

Mariusz Piotr Baj
Uniwersytet Warszawski

Bibliografia

- Ciecuch J. 2011. *Integration of Schwartz's values theory and Scheler's concept of values in research on the development of the structure of values during adolescence*, „Polish Psychological Bulletin”, 42 (4), s. 205–214.

- Cieciuch J. 2012. *Big Five and Big Ten – between Aristotelian and Galileian physics of personality*, „Theory and Psychology”, 22 (5), s. 689–696.
- Cieciuch J. 2013. *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Liberi Libri, Warszawa.
- Cieciuch J., Davidov E., Vecchione M., Beierlein C., Schwartz S.H. 2014. *The cross-national invariance properties of a new scale to measure 19 basic human values. A test across eight countries*, „Journal of Cross-Cultural Psychology”, 45 (5), s. 764–779.
- Cieciuch J., Harasimczuk J., Döring A.K. 2010. *Struktura wartości w późnym dzieciństwie*, „Psychologia Rozwojowa”, 15 (2), s. 33–45.

Gunilla Dahlberg, Peter Moss, Alan Pence, *Poza dyskursem jakości w instytucjach wczesnej edukacji i opieki. Języki ocen*, tłum. K. Gawlicz, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2013, 296 s.

Instytucje państwowe stanowią swego rodzaju lustro odbijające światło przemian społeczno-kulturowych, gdyż pozostają pod ich znaczącym wpływem. Wpływ ten uobecnia się w dominujących sposobach myślenia, jak również w zauważalnych tendencjach na poziomie praktyki edukacyjnej. W perspektywie ponowoczesności pojawia się wiele kategorii i pojęć, które próbują wykazać, że tak naprawdę nic nie jest ani pewne, ani oczywiste. Mówimy o „niedookreśloności”, „zmienności”, „pluralizmie”, „relatywizmie” czy „ambiwalencji” i usprawiedliwiamy tym samym naszą bezsilność spowodowaną brakiem zrozumienia otaczającego nas świata oraz brakiem kompetencji do wartościowania występujących zjawisk. Książka *Poza dyskursem jakości w instytucjach wczesnej edukacji i opieki. Języki ocen* w „płynnych czasach” dostrzega jednak nie zagrożenie, lecz szansę na współtworzenie przestrzeni dla odpowiedzialnego i zaangażowanego uczestnictwa oraz dla wspólnego nadawania sensu i konstruowania znaczeń.

Książka, którą postaram się skrótkowo omówić, została napisana z perspektywy trzech współpracujących ze sobą badaczy wczesnej edukacji i opieki: profesora Petera Mossa z University of London, emerytowanej profesor Gunilli Dahlberg ze Stockholm University oraz Alana Pence’a z University of Victoria w Kanadzie. Jako reprezentanci „świata większości” starają się pokazać krzywdzącą dominację „świata mniejszości”, którą ich zdaniem reprezentują Stany